

O‘SMIRLIK DAVRIDAGI O‘QUVCHILARDA KASBIY QIZIQISHLARNI SHAKLLANTIRISH

Akbarova Nilufar Muzaffarovna

Jizzax viloyati Sharof Rashidov tumani

MMTBga qarashli 14- umumiy

o‘rta ta’lim maktabi psixologi

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada o‘smirlik davridagi o‘quvchilarda kasbiy qiziqishlarni shakllantirishning psixologik-pedagogik asoslari yoritilgan. Kasbiy qiziqishlarning shaxs rivojlanishidagi o‘rni, ularni rivojlantirishga ta’sir etuvchi omillar hamda oila, maktab va psixolog hamkorligining ahamiyati tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: kasbiy qiziqish, kasb tanlash, o‘smirlik davri, kasbiy yo‘nalish, qobiliyat, motivatsiya, kasbiy rivojlanish, o‘quvchi shaxsi, psixologik maslahat, kasbga yo‘naltirish.

KIRISH

Bugungi kunda yoshlarni kelajak hayotga tayyorlash, ularda kasbiy qiziqishlarni shakllantirish va ongli kasb tanlash ko‘nikmalarini rivojlantirish ta’lim tizimining ustuvor vazifalaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa, o‘smirlik davri shaxsning o‘z qobiliyatlari, qiziqishlari va hayotiy maqsadlarini anglay boshlaydigan muhim bosqich bo‘lib, ushbu davrda kasbiy qiziqishlarning shakllanishi kelajakdagi muvaffaqiyatli faoliyat uchun mustahkam zamin yaratadi. Kasbiy qiziqish insonning muayyan faoliyat turiga bo‘lgan barqaror moyilligi va intilishidir. U shaxsning ehtiyojlari, qobiliyatlari, qadriyatlari hamda atrof-muhit ta’sirida shakllanadi. O‘smirlik davrida o‘quvchilar turli kasblar haqida tasavvur hosil qila boshlaydilar va o‘z imkoniyatlarini baholashga harakat qiladilar. Shu sababli bu davr kasbiy o‘zini anglashning muhim bosqichi hisoblanadi.

Kasbiy qiziqishlarning shakllanishida individual qobiliyat va iste’dodlarning o‘rni katta. Har bir o‘quvchi o‘ziga xos psixologik va intellektual imkoniyatlarga ega bo‘lib, ular turli faoliyat yo‘nalishlarida namoyon bo‘ladi. O‘quvchining qobiliyatlarini o‘z vaqtida aniqlash va rivojlantirish uning kasbiy yo‘nalishini to‘g‘ri belgilashga yordam beradi. O‘smirlarda kasbiy qiziqishlarni rivojlantirishda motivatsiya muhim omil hisoblanadi. O‘quvchilar tanlayotgan kasbining mazmuni, jamiyatdagi ahamiyati va istiqbollari haqida to‘liq ma’lumotga ega bo‘lsalar, ularning ushbu kasbga bo‘lgan qiziqishi yanada ortadi. Shu bois ta’lim jarayonida kasblar olami haqida muntazam ma’lumotlar berib borish maqsadga muvofiqdir.

Maktab kasbiy qiziqishlarni shakllantirishning muhim ijtimoiy muhitlaridan biridir. Fan to‘garaklari, amaliy mashg‘ulotlar, kasb egalari bilan uchrashuvlar, ekskursiyalar va turli loyihalar o‘quvchilarning kasblar haqidagi bilimlarini kengaytiradi. Bunday tadbirlar yoshlarning o‘z qiziqishlarini aniqlashiga va kasbiy maqsadlarini belgilashiga yordam beradi.

Kasbiy qiziqishlarning rivojlanishida oilaning ta‘siri ham katta. Ota-onalar farzandlarining qiziqish va qobiliyatlarini qo‘llab-quvvatlashlari, ularga mustaqil tanlov qilish imkoniyatini yaratishlari zarur. Farzandning qiziqishlarini inobatga olmagan holda kasb tanlashga majburlash kelajakda kasbiy qoniqmaslik va motivatsiyaning pasayishiga olib kelishi mumkin. O‘smirlik davri shaxsning kelajak hayot yo‘lini belgilovchi muhim bosqichlardan biri hisoblanadi. Aynan shu davrda yoshlar o‘z qiziqishlari, qobiliyatlari va hayotiy maqsadlariga mos kasb tanlashga intiladilar. Kasb tanlash jarayoni turli motivlar asosida shakllanib, unga ijtimoiy muhit, oilaviy tarbiya, shaxsiy qiziqishlar hamda iqtisodiy omillar ta‘sir ko‘rsatadi. O‘smirlarning kasbiy tanlovi ko‘pincha ularning hayotiy tajribasi, kelajak haqidagi tasavvurlari va o‘z imkoniyatlarini baholash darajasi bilan bog‘liq bo‘ladi. Kasb tanlash motivlari bir necha guruhlariga ajratiladi. Eng avvalo, ijtimoiy motivlar muhim o‘rin tutadi. Oila a‘zolari, ayniqsa ota-onalar, o‘smirlarning kasbiy yo‘nalishini belgilashda katta ta‘sir kuchiga ega. Ota-onalarning kasbga bo‘lgan munosabati, ularning mehnat faoliyatidagi muvaffaqiyati yoki tajribasi yoshlarning kasb tanlash qarorlariga sezilarli darajada ta‘sir etadi. Shuningdek, do‘stlar, tengdoshlar va jamiyatning fikri ham o‘smirlarning kasbiy qarashlarini shakllantiradi. Ba‘zan yoshlar o‘z atrofidagi insonlarga taqlid qilgan holda ma‘lum bir kasbni tanlashga moyillik bildiradilar.

Shaxsiy motivlar esa o‘smirning ichki ehtiyojlari, qiziqishlari va qobiliyatlari bilan bog‘liqdir. Har bir inson o‘ziga yoqadigan faoliyat bilan shug‘ullanishga intiladi. Masalan, san‘atga qiziqqan o‘smir ijodiy yo‘nalishdagi kasblarni tanlashi mumkin, texnika va texnologiyaga qiziqadigan yoshlar esa muhandislik yoki axborot texnologiyalari sohasiga qiziqish bildiradilar. Shu bilan birga, o‘quvchilarning bilim darajasi, ko‘nikmalari va individual qobiliyatlari ham kasb tanlashda muhim omil hisoblanadi. Kasb tanlashda iqtisodiy motivlar ham katta ahamiyatga ega. Ko‘plab o‘smirlar kelajakda moddiy farovonlikka erishish maqsadida yuqori daromad keltiradigan kasblarni tanlashga harakat qiladilar. Ish haqining yuqoriligi, mehnat bozorida kasbning talabgirliigi va kelajakdagi moliyaviy barqarorlik yoshlarning kasbiy qarorlariga ta‘sir etuvchi omillar sirasiga kiradi. Bundan tashqari, ayrim kasblarning jamiyatdagi nufuzi va obro‘si ham o‘smirlarning tanloviga ta‘sir ko‘rsatadi. Prestijli hisoblangan kasblar ko‘pincha yoshlar uchun jozibador bo‘lib ko‘rinadi.

Kasb tanlash motivlarining shakllanishida oiladan tashqari ta‘lim muassasalari ham muhim rol o‘ynaydi. Maktabda o‘quvchilar turli fanlarni o‘rganish, to‘garaklar va tadbirlarda ishtirok etish orqali o‘z qiziqish va imkoniyatlarini aniqlash imkoniyatiga

ega bo'ladilar. Fanlardan erishilgan muvaffaqiyatlar o'quvchilarning ma'lum kasblarga bo'lgan qiziqishini kuchaytirishi mumkin. Shuningdek, pedagoglar va psixologlarning kasbga yo'naltirish bo'yicha olib boradigan ishlari yoshlarning ongli kasbiy tanlov qilishlariga yordam beradi.

O'smirlarda kasb tanlash jarayoni odatda bir necha bosqichda amalga oshadi. Dastlab ular o'z qiziqishlari va qobiliyatlariga mos kasblarni o'rganadilar. Keyinchalik mavjud imkoniyatlarni tahlil qilib, o'zlari uchun eng maqbul variantni tanlashga harakat qiladilar. Bu jarayonda o'quvchilar o'z kuchli va zaif tomonlarini baholaydilar, tanlangan kasbning afzalliklari va qiyinchiliklarini o'rganadilar hamda kelajakdagi istiqbollarni hisobga oladilar. Biroq kasb tanlash jarayonida turli muammolar ham yuzaga kelishi mumkin. Kasblar haqida yetarli ma'lumotga ega bo'lmaslik, noto'g'ri yo'naltirish, ota-onalar yoki tengdoshlarning bosimi yoshlarning mustaqil qaror qabul qilishiga to'sqinlik qilishi mumkin. Ayrim hollarda o'smirlar o'z qiziqishlarini emas, balki boshqalarning istaklarini inobatga olib kasb tanlaydilar. Bu esa kelajakda kasbiy qoniqmaslik va faoliyat samaradorligining pasayishiga olib kelishi mumkin.

Shu sababli o'smirlarga kasb tanlash jarayonida malakali yordam ko'rsatish muhimdir. Maktab psixologlari, pedagoglar va kasb maslahatchilari tomonidan tashkil etiladigan suhbatlar, treninglar, seminarlar hamda amaliy mashg'ulotlar yoshlarning kasbiy o'zini anglashiga xizmat qiladi. Shuningdek, turli korxonalar va tashkilotlarda amaliyot o'tash, kasblar bilan yaqindan tanishish imkoniyati ham o'quvchilarning ongli tanlov qilishlariga yordam beradi. Zamonaviy axborot texnologiyalari va internet resurslari esa yoshlarga turli kasblar haqida keng ma'lumot olish imkonini yaratadi.

O'smirlarda kasb tanlash motivlari ijtimoiy, shaxsiy va iqtisodiy omillarning o'zaro ta'siri natijasida shakllanadi. Oila, maktab, tengdoshlar muhiti va shaxsiy qiziqishlar yoshlarning kasbiy yo'nalishini belgilovchi asosiy omillar hisoblanadi. Kasb tanlash jarayonida o'smirlarning qiziqishlari, qobiliyatlari va hayotiy maqsadlarini hisobga olish muhim ahamiyatga ega. Ota-onalar, pedagoglar va jamiyat tomonidan yaratiladigan qo'llab-quvvatlovchi muhit yoshlarning ongli va muvaffaqiyatli kasbiy tanlov qilishlariga xizmat qiladi. Natijada, to'g'ri tanlangan kasb nafaqat shaxsning o'zini namoyon etishiga, balki uning kelajakdagi muvaffaqiyati va jamiyat taraqqiyotiga ham munosib hissa qo'shishiga imkon yaratadi. Maktab psixologlari tomonidan o'tkaziladigan psixologik diagnostika, kasbiy testlar va individual maslahatlar o'quvchilarning kasbiy moyilliklarini aniqlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Psixologik yordam orqali o'quvchilar o'z imkoniyatlarini chuqurroq anglaydilar va kasbiy rejalashtirish ko'nikmalarini rivojlantiradilar.

Zamonaviy texnologiyalar rivojlanayotgan bugungi davrda yangi kasblarning paydo bo'lishi yoshlardan moslashuvchanlik va uzluksiz rivojlanishni talab etmoqda. Shu sababli o'quvchilarda tanqidiy fikrlash, ijodkorlik, muloqot madaniyati va axborot texnologiyalaridan foydalanish kompetensiyalarini rivojlantirish kasbiy

qiziqishlarning shakllanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. O'smirlik davri – bu birinchi ambivalent aptatsiya davri. O'smirlik shaxs shakllanishining mas'uliyatli davrlaridan biridir. Bu yoshda har xil kasb turlariga ma'naviy munosabat asoslari, shaxsiy qadriyatlar tizimi shakllanadi. Ular o'smirlarning turli kasblarga nisbatan tanlovli munosabatini belgilab beradi. Kattalar xulqining tashqi shakllariga taqlid etib, o'smir bolalar kuchli, irodali, jasur bo'lgan “Haqiqiy erkaklarning” romantik kasblarga qiziqishlarini yo'naltiradilar (uchuvchi, kosmanavt, avtopaygachi, va h.k). Qizlar esa o'z qiziqishlarini “haqiqiy ayollarga” jozibali, go'zal va mashhur ayollarga yo'naltiradilar (mashhur estrada qo'shiqchisi, teleboshlovchi, modeler, va h.k). romantik kasblarga yo'nalishi ommaviy axborot vositalari ta'sirida shakllanadi. Bunday romantik kasbiy yo'nalishning shakllanishiga shuningdek, o'smirlarning o'zini namoyon eta olishiga intilishi sabab bo'ladi. Istalgan kasb namunalari, kasbiy orzular kasbiy shakllanishning psixologik bir bosqichi bo'lib qoladi.

Erta yoshlik davri – bu davrning asosiy vazifasi kasb tanlash. Bu realistlik aptatsiya davri hisoblanadi. O'smirning kasbiy rejalari aniq ifodalanmagan, orzu shaklida bo'ladi. U odatda o'zini turli emotsional yoqimli bo'lgan kasbiy rollarda tasavvur etadi, ammo kasb tanlash bo'yicha biror xulosaga kelmagan bo'ladi. Aslida esa o'spirinlik davrining boshida umumta'lim maktabini bitirgan yigit qizlar oldida bu muammo paydo bo'ladi. Bu taxminan katta yoshdagi o'smirlarning uchdan bir qismini tashkil etadi. Ulardan ayrimlari boshlang'ich va o'rta maxsus ta'lim yurtlariga, qolganlari mustaqil mehnat faoliyatini boshlashga majbur bo'ladilar. 14-15 yoshda kasb tanlash juda qiyin chunki kasbiy maqsadlar aniqlanmagan bo'ladi. Kasbiy yo'nalgan orzular va romantik intilishlarni aslida ro'yobga chiqarib bo'lmaydi. Real boshlangan kelajakdan qoniqmaslik refleksiyasining ya'ni shaxsiy “men”ni anglashni rivojlanishiga olib keladi (kim men? mening qobiliyatlarim qay darajada? men kim bo'lmoqchiman? kimga o'xshagim keladi?) va boshqalar.

Kasb-hunar o'quv yurtlarida kasbiy ta'lim oluvchilar kasb jihatdan o'zlarini anglay oladigan bo'lishlari kerak. Ammo statistika ma'lumotlariga ko'ra kasb-hunar o'quv yurtidagi tanlov psixologik jihatdan asoslanmagan. Shunday qilib, katta yoshdagi o'smirlar uchun o'quv yurtidagi kasbiy o'zini o'zi anglash kasbiy ta'lim va kasbiy tayyorgarlik yo'llarini anglangan tanlovi hisoblanadi. 9-sinfdan boshlab astasekin o'zingiz tanlagan yo'nalish bilan tanishish maqsadida institut va universitetlardagi «Ochiq eshiklar» kunlarida ishtirok etish maqsadga muvofiq.

XULOSA

O'smirlik davrida kasbiy qiziqishlarni shakllantirish yoshlarning kelajakdagi muvaffaqiyatli faoliyati uchun muhim omil hisoblanadi. O'quvchilarning qobiliyat va qiziqishlarini aniqlash, ularni qo'llab-quvvatlash, kasblar olami bilan yaqindan tanishtirish hamda psixologik-pedagogik yordam ko'rsatish kasbiy o'zini anglash jarayonining samaradorligini oshiradi. Oila, maktab va psixologlarning hamkorligi

asosida olib borilgan tizimli ishlar yoshlarning ongli kasb tanlashiga va kasbiy jihatdan yetuk shaxs bo‘lib shakllanishiga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. G‘oziyev E.G‘. Kasb psixologiyasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 2018.
2. Klimov E.A. Psixologiya professionalnogo samoopredeleniya. – Moskva, 2004.
3. Nishonova Z.T. Yosh davrlari psixologiyasi. – Toshkent, 2019.
4. Davletshin M.G. Pedagogik psixologiya. – Toshkent, 2020.
5. Karimova V.M. Psixologiya. – Toshkent, 2019.
6. Shoumarov G‘.B. Psixologik maslahat asoslari. – Toshkent, 2018.